

HRVATSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Zavod za lingvistička istraživanja
Ante Kovačića 5, Zagreb

UDK 801.31
Izvorni znanstveni članak
Prilježeno 15. V. 1995.

Mario BRDAR
Pedagoški fakultet, Osijek

KONTRASTIVNO-TIPOLOŠKI PRISTUP
PROUČAVANJU POLISEMIJE I SUSTAVA
KOMPLEMENTACIJE

U središtu pažnje priloga je kontrastivno-tipološki pristup polisemiji. Na nekim engleskim, hrvatskim, njemačkim i mađarskim primjerima pokazuje se da on ne obavlja zadaću zbog koje je bio prvotno uveden, tj. razlikovanje polisemije od homonimije, no da nam otkriva zanimljive veze između polisemije i nekih morfosintaktičkih pojava kao što je sustav komplementacije, tj. ukazuje na koje se strategije jezici pretežno oslanjaju pri prevođenju pojmovnih struktura u leksičko-morfološke i sintaktičke strukture, da li sustavno pokušavaju osigurati izomorfiiju ili toleriraju njeno odsustvo.

U ovom će radu u središtu pažnje biti problem mogućnosti kontrastivno-tipološkog pristupa polisemiji. Na engleskim, hrvatskim, njemačkim i mađarskim primjerima pokušat ću pokazati da kontrastivno-tipološki pristup polisemiji ne obavlja tako uspješno zadaću zbog koje je bio prvotno uveden, tj. razlikovanje polisemije od homonimije, no da nam otkriva zanimljive veze između polisemije i nekih morfosintaktičkih pojava kao što je sustav komplementacije.

Pojava koja se tradicionalno naziva polisemijom ili višeznačjem relativno je česta i nazočna u svim prirodnim jezicima, a oprimjerena je u sljedećim engleskim primjerima:

- (1) a. *a Maltese cross*
- b. *Paul tended to regard his brother as one of many crosses his life had imposed on him.*
- c. *The reader has to indicate with a cross or a tick, the answer...*
- d. *A tiglon is a cross between a tiger and a lion.*

Iako je polisemiju intuitivno lako uočiti — jedna riječ povezana s nekoliko srodnih značenja —, njen je precizan opis povezan s nizom teškoća. S jedne ju je strane teško razgraničiti od homonimije, s druge se pak strane čini da granica prema monosemiji ili leksičkom jednoznačju nije oštra i diskretna.

Polisemija nije samo čisto leksička pojava, već ima i zanimljive morfosintaktičke aspekte. Pored vrlo izražene razvedenosti značenja, u slijedećim primjerima glagoli *run* i *cover* funkcioniraju kao predikati različite valencije:

- (2) a. *The buses run every hour.*
b. *They run another bus service.*
c. *He is running a race/mile.*
d. *He will not be running in the next election.*
e. *The engine was running.*
f. *The heater was running on half-price electricity.*
g. *We are running agents into enemy territory.*
h. *Tears were running down her face.*
- (3) a. *The girl covered her face with her hands.*
b. *Snow covered the ground.*
c. *Iceland-based F-15s would cover the operations.*
d. *We've covered a wide range of subjects today.*

Zadržimo li se samo kod glagola *run*, zapažamo da se on ovdje pojavljuje i kao neprelazni i kao prelazni glagol, te da njegovi argumenti mogu imati različite semantičke ili tematske uloge: direktni objekt može biti pacijens ili sredstvo, subjekt pak može biti agens ili doživljavač.

Ove bismo primjere mogli kontrastirati sa situacijom koju zapažamo uz predikate poput *cook* i *swim*:

- (4) a. *Mother cooks every day.*
b. *The meat is cooking.*
- (5) a. *He swam across the Channel.*
b. *He swam the Channel.*

Jedno od središnjih pitanja ovog priloga je da li takvu morfološku konstantnost predikata, kakvu nalazimo u primjerima (2-5) povezanu sa sintaktičkom (tj. gramatičkom) varijabilnošću, uz koju se mogu (2-3), ali i ne moraju pojaviti znatne značenjske razlike, možemo odrediti kao sintaktičku polisemiju ili je pak uputnije govoriti o sintaktičkoj homonimiji (v. A. Mukhin 1985).

To pitanje nije trivijalno jer se ne radi samo o tome da li ćemo pojam polisemije proširiti i na sintaktički teren, nego o tome da u slučaju postuliranja sintaktičke polisemije valja opisati vezu između leksičkih i sintaktičkih manifestacija, npr. pokušati ispitati eventualne korelacije između karakterističnih uzoraka leksičke polisemije i uređenosti sustava komplementacije, tj. različite strategije koje se koriste u leksikalizaciji predikatnih izraza koji se odnose na manje ili više propozicionalno slične ili različite situacije, te pokušati pronaći njihove funkcionalne sličnosti. Razmatrajući ukratko te probleme pri određenju polisemije prema drugim pojavama, ujedno ćemo naznačiti i pojmovni i pojavni opseg polisemije.

Jedan od u literaturi najčešće spominjanih načina razgraničenja polisemije od homonimije jest proučavanje etimologije riječi: homonimi imaju različito porijeklo, dok je obrnuto karakteristično za polisemiju. Drugi je mogući pristup njihovom razlikova-

nju sinkronijski, a zasniva se na intuitivnom sudu izvornog govornika, jezikoslovca ili njegovih informanata, o tome da li su određena značenja potvrđena uz jednu leksičku jedinicu međusobno povezana ili ne. Kritički osvrti na te pristupe razlikovanju polisemije od homonimije dostupni su u relevantnoj literaturi (npr. J. Lyons 1977: 550–1), pa nema potrebe ovdje ih ponavljati.

Nešto praktičniji način provjere polisemije zagovaraju J. Haiman (1985: 26) i W. Croft (1990: 166). Ako u mnoštvu različitih, srodnih i nesrodnih, jezika sustavno uočavamo da ekvivalentne leksičke oblike karakterizira poklapanje istog ili približno istog skupa značenjskih varijanti, ne može se raditi o pukom slučaju: takva sustavna međujezična "homonimija" zapravo je polisemija.

Taj je prijedlog posebno zanimljiv te bi ga valjalo provjeriti i na sintaktičkoj polisemiji te se time širom otvara nove perspektive kontrastivno-tipoloških proučavanja: ona naime ne moraju poslužiti samo u dijagnostičke svrhe otkrivanja polisemije unutar jednog jezika, već iznose na vidjelo i međujezične razlike u raširenosti polisemije.

Promotrimo li hrvatske ekvivalente navedenih engleskih primjera, uvidamo da je krajnji ishod krute porabe tog postupka svodenje polisemije u jako uske okvire. Riječi poput *cross* jesu polisemne jer u mnogim jezicima nalazimo slično grupiranje značenja oko jednog leksičkog izraza, odnosno iste ili slične obrasce semantičke ekstenzije kulturno vrlo važnih leksema nalazimo u mnogo jezika (npr. u najvećem su broju slučajeva ekvivalenti u njemačkom *Kreuz*, u hrvatskom *križ*, u mađarskom *kereszt*, itd.).

Takav test postaje iznimno problematičan kod razvedenog, kako leksičkog tako i gramatičkog tj. sintaktičkog, značenja kakvo nalazimo uz glagole *run* i *cover*:

- (6) a. *Autobusi prometuju/voze svaki sat.*
- b. *Drže/Imaju još jednu autobusnu liniju.*
- c. *Trči trku/milju.*
- d. *Neće se natjecati na slijedećim izborima.*
- e. *Stroj je radio.*
- f. *Grijalica je radila na jeftinu struju.*
- g. *Ubacujemo agente na neprijateljsku teritoriju.*
- h. *Suze su joj klizile niz lice.*
- (7) a. *Djevojka je pokrila lice rukama.*
- b. *Snijeg je pokrio tlo.*
- c. *Lovci F-15 stacionirani na Islandu trebali bi podržavati/štititi operacije.*
- d. *Danas smo obradili širok spektar tema.*

Tu smo primorani ili postulirati (a) jedinstveno značenje za *run* i *cover*, tj. monosemiju na čijoj periferiji parazitira mnoštvo slabije izraženih značenjskih varijanti koje se najbolje mogu odrediti u kontekstu, ili pak (b) homonimiju koja pretpostavlja striktnu monosemiju, tj. pojedina bismo značenja tretirali kao zasebne lekseme, što bi za posljedicu imalo vjerovatno nepotrebnu inflaciju leksičkih jedinica s jedne strane, a s druge pak strane njihovo izjednačavanje s pravim homonimima, što se protivi intuitivnom osjećaju. Već i površno kontrastivno proučavanje polisemije daje naslutiti da su slučajevi poput *run* i *cover* brojni. Takva slika, iako na prvi pogled kaotična

i razočaravajuća glede prvotnog zadatka ovog testa, tj. razlikovanja polisemije i homonimije, ipak iznosi na svjetlo niz korisnih podataka.

Čini se da nije slučajno što se među hrvatskim ekvivalentima u (6-7) pored *trčati* i *pokrići*, pojavljuje i mnoštvo drugih predikata poput *raditi*, *natjecati se*, *prometovati*, *voziti*, *curiti* u prvoj grupi primjera, te *štititi*, *obraditi* itd. u drugoj. Zanimljivo je da u njemačkom također nalazimo cijeli niz ekvivalenata: *verkehren*, *fahren*, *laufen*, *leiten*, *betreiben*, *schmuggeln*, *laufen lassen* u prvoj grupi, te *decken*, *bedecken*, *abdecken*, *zudecken* u drugoj. Vrlo je znakovito da su neki od posljednjih hiponimi izvedeni od osnovnog glagola pomoću prefiksa.

Ekvivalenti tipova engleskih predikata ilustriranih u (4) i (5) u preostala tri jezika u kojima ovdje proučavamo polisemiju pokazuju izražene sličnosti. Polisemija je rjeđa: pojavljuje se u njemačkom pri ekvivalentu *kochen*. Češća je pojava alternativnih predikata u njemačkom (usp. *The book reads well.* i *Das Buch liest sich gut/läßt sich gut lesen.*).

Hrvatski ekvivalenti su pseudorefleksivni predikati (Knjiga se lako čita). U mađarskom sustavno nalazimo paralelne, morfološki srodne predikate za opoziciju između prelaznih i ergativnih glagola (usp. *föl* 'kuhati (samo do sebe)', *kuhati se* i *föz* 'kuhati (nešto)', *aszal* 'sušiti' i *aszalódik* 'sušiti se'). Ekvivalenti engleskih tranzitivnih glagola uz koje se pojavljuju lokativni objekti poput *swim* u (6) još su jednom iznenađujuće konzistentni u ostala tri jezika: ili se radi o glagolima s prijedložnim izrazima, dakle o sintaktičkoj polisemiji, ili o prefigiranim glagolima (hrv. *preplivati*, njem. *überschwimmen*, mađ. *átúszni*). U pravilu je uvijek moguće izbjeći sintaktičku polisemiju.

Nasuprot polisemiji možemo uočiti tri vrste strategija oprimjerene u gornjim hrvatskim, njemačkim i mađarskim glagolskim ekvivalentima. Određeni jezik može pribjeći upotrebi posve različitog korijena, tj. svojevrsnim "supletivnim" oblicima. Morfosintaktički izvedeni ekvivalenti mogu biti rezultat procesa tvorbe riječi u užem smislu riječi, napr. prefiksacije, ili pak izvedeni pomoću nastavaka. Najposlije, razlika između predikata s različitim valencijskim potencijalom može se iskazati sintaktički složenijom konstrukcijom (npr. konstrukcija s *lassen* u njemačkom).

Kruto pridržavanje uz spomenuti tipološko-kontrastivni kriterij koji su formulirali Haiman i Croft poreklo bi polisemiju u slučaju predikata kao *run*, *cover* ili *cook*, jer su njihovi ekvivalenti u drugim jezicima često morfološki različiti predikati, no istovremeno zamjećujemo da su oni nerijetko morfološki vrlo bliski, tj. svojevrsni paronimi, izvedeni iz zajedničke osnove. Takvi su ekvivalenti, iako ne identični, ipak previše bliski da bi se u polaznom jeziku moglo raditi o homonimima. To znači da u oba jezika imamo manje više jedinstveno semanto-sintaktičko polje koje je različito leksikalizirano.

Opsežno proučavanje međujezičnih sličnosti i razlika glede raširenosti polisemije tek predstoji, no ima određenih naznake da postoje sustavne razlike između engleskog i njemačkog (F. Plank 1984), te engleskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog (v. M. Brdar 1994). Inič se da je polisemija predikatnih izraza najviše izražena baš u engleskom, a najmanje u hrvatskom i mađarskom. Kako između strategija kojima se izbje-

gava leksička i sintaktička polisemija postoje znatne međujezične sličnosti, mogli bismo pretpostaviti da se radi o funkcionalno jedinstvenoj domeni kodiranja koja se prostire preko više sastavnica, i gdje se odluke da se značenjske i gramatičke opozicije kodiranju pretežno transparentno (tj. izomorfno, jedan oblik — jedno značenje) ili ne, kompenziraju na različite oblike na više razina. Lakoća s kojom se predikat pojavljuje u novim valencijskim okvirima može, zajedno s ostalim faktorima, dovesti do aktivizacije određenih komplementacijskih struktura te njihove povećane plodnosti. Među čimbenicima koji koreliraju mogli bi biti razvijenost i živost morfološkog sustava, preciznost selekcijskih ograničenja predikata odnosno leksičkih jedinica uopće, te relevantnost gramatičkih funkcija.

Problemi pri određenju pojmova i granica pojava, tj. razlikovanju polisemije od homonimije, te pokušaji radikaliziranja stavova ili pomirenja ekstremnih tabora koji zagovaraju svenazočnost monosemije ili polisemije, mogu se ublažiti uvođenjem prototipnog pristupa, tj. priznanjem stupnjevanosti izomorfije ili njene odsutnosti i povezivanjem monosemije, polisemije i homonimije unutar jedinstvenog pojmovnog prostora (v. R. Langacker 1987, E. Schneider 1988, i R. Schulze 1988).

Valja međutim istaći da i u klasičnom funkcionalnom pristupu spomenutim pojavama, sve one imaju dublji zajednički nazivnik, a to je odnos između izraza i sadržaja/značenja, njihova izomorfija, tj., u idealnom slučaju, odnos 1:1 između značenja i leksičkih oblika, odnosno njena odsutnost. To je ujedno i onaj aspekt polisemije koji nas je najviše zanimao u ovom prilogu: na koje se strategije pojedini jezici pretežno oslanjaju pri prevodenju pojmovnih struktura u leksičko-morfološke i sintaktičke strukture, da li sustavno pokušavaju osigurati izomorfiju ili toleriraju njeno odsustvo, te kako se to odražava drugdje u tim jezicima.

Pokazalo se da nam funkcionalno-holistički pristup svim tim pojavama omogućava uvid ne samo u iznimnu zadržanost međudjelovanja semantičke, sintaktičke i morfološke sastavnice, nego čak i prepoznavanje određenih pravilnosti. Proširivanjem pojma polisemije i na sintaktički teren jasnije se očituje korelacije između raširenosti pojave leksičke polisemije i ustrojenosti komplementacijskog sustava u različitim jezicima.

Literatura

- Brdar, Mario (1994). *Infinitival Complement Clauses and Core Grammatical Relations Subject and Object in English, German, Croatian and Hungarian*. Doktorska radnja, Sveučilište u Zagrebu.
- Croft, William (1990). *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haiman, John (1985). *Natural Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hüllen, Werner, Rainer Schulze, eds. (1988). *Understanding the Lexicon. Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford, Cal.: Stanford University Press.
- Lyons, John (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mukhin, Anatolij M. (1985). »Lexical and syntactic semantics in historical aspect«. U: Fisiak, Jacek, ed. (1985). *Historical Semantics. Historical Word-Formation*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton. 397–405.
- Plank, Frans (1984). »Verbs and objects in semantic agreement: Minor differences between languages that might suggest a major one.« *Journal of Semantics* 3: 305-360.
- Schneider, Edgar W. (1988). »On polysemy in English, considering consider«. U: Hüllen, Werner, Rainer Schulze, eds. (1988), 157–169.
- Schulze, Rainer (1988). »A short story of down«. U: Hüllen, Werner, Rainer Schulze, eds. (1988), 395–414.

CONTRASTIVE-TYPOLOGICAL APPROACH TO THE STUDY OF POLYSEMY AND COMPLEMENTATION SYSTEMS

Summary

The paper considers the value of contrastive-typological approach to the study of polysemy. It is shown that this approach fails to provide a neat means of distinguishing between intralingual polysemy and homonymy. However, it brings to light a number of interesting cross-linguistic differences in the spread of both lexical and syntactic polysemy: there is a general tendency for predicates to have several alternative valency frames attached to a single morphological form in languages with a widespread lexical polysemy (e.g. in English), whereas languages like Croatian and Hungarian that seem to have semantically narrower lexemes, i.e. less lexical polysemy, tend to employ a variety of strategies ("suppletion", prefixation, suffixation, etc.) to keep their predicate-argument structures apart.